

Raport

Rosja wobec „kwestii kurdyjskiej”. Narzędzia oddziaływania politycznego jako wstęp do dezinformacji

Spis treści

O projekcie.....	1
Autor publikacji.....	1
Wprowadzenie.....	2
Rozdział 1. Kwestia kurdyjska – wymiar ogólny.....	5
Rozdział 2. Historia relacji kurdyjsko-rosyjskich.....	9
Rozdział 3. Rosyjskie instrumenty wpływu na Kurdów.....	13
Rozdział 4. Wnioski i rekomendacje.....	23
Bibliografia i źródła.....	25

O projekcie

Instytut Badań
nad Turcją

Disinformation
in MENAT

Projekt finansowany z budżetu państwa w ramach konkursu Ministra Spraw Zagranicznych RP „Dyplomacja Publiczna 2024-2025 - wymiar europejski i przeciwdziałanie dezinformacji”.

Publikacja wyraża wyłącznie poglądy autora i nie może być utożsamiana z oficjalnym stanowiskiem Ministerstwa Spraw Zagranicznych RP.

Autor publikacji

Mateusz Chudziak

Doktor historii, specjalizuje się w dziejach najnowszych Turcji. W latach 2023-2025 adiunkt w Zakładzie Bliskiego Wschodu i Azji Środkowej SGH, pracował także jako analityk w Ośrodku Studiów Wschodnich (2015-2021). Interesuje się głównie tematyką symbolizmu politycznego, polityką pamięci, ewolucją nacjonalizmu, a także relacjami pomiędzy religią a świeckością we współczesnej kulturze. Publikuje w „NEW-Online”, współpracował także m.in. z Instytutem Europy Środkowej, „Krytyką Polityczną” i magazynem „Teologia Polityczna”.

Wprowadzenie

„Kwestia kurdyjska”, rozumiana jako całokształt zjawisk politycznych, społecznych i kulturowych rozwijających się wokół dążeń Kurdów do emancypacji politycznej w krajach ich zamieszkania, jest stałym elementem pejzażu politycznego Bliskiego Wschodu od początku XX w. Kurdowie, licznie zamieszkujący w zwartych skupiskach tereny Turcji, Syrii, Iraku i Iranu nie zdołali w tym czasie zbudować własnego państwa narodowego. Stworzyli jednak żywy, choć dalece niejednorodny w środkach wyrazu i politycznych celach nacjonalizm. To połączenie niemożności zbudowania własnego państwa, z rozwiniętą (pomimo wewnętrznych różnic) tożsamością, odróżniającą Kurdów od ich sąsiadów, wywołuje nieustające napięcia w relacjach ze wszystkimi państwami, w których zamieszkuje ta mniejszość¹. Napięcia te, od ponad stu lat rozgrywane są przez regionalne i światowe mocarstwa, prowadzące własną politykę i realizujące sprzeczne zamiary w regionie.

Celem tego raportu jest przedstawienie sposobu, w jaki propagandowo na Kurdów oddziałuje jedno z tych mocarstw – Federacja Rosyjska. Punktem wyjścia w przygotowywaniu niniejszego opracowania było pytanie o techniki i narzędzia rosyjskiej dezinformacji, omawianej regularnie w ostatnich latach w odniesieniu do polityki Kremla w innych obszarach świata – szczególnie euroatlantyckiego². Napięcia te, od ponad stu lat rozgrywane są przez regionalne i światowe mocarstwa, prowadzące własną politykę i realizujące sprzeczne zamiary w regionie. W przypadku bliskowschodnich Kurdów jednak, zagadnienie to okazuje się znacznie bardziej złożone i nie daje się sprowadzić wyłącznie do problemu celowego i skoordynowanego szerzenia nieprawdziwych informacji po to, aby wywołać w poddanej takim działaniom wspólnotie politycznej stan chaosu informacyjnego i aksjologicznego, pozwalający łatwiej realizować cele polityczne założone przez państwo będące ich autorem. Nie oznacza to rzecz jasna, że Rosja nie prowadzi wśród Kurdów takiej działalności (na przykład za sprawą platform społecznościowych), lub też że w przyszłości nie będzie prowadziła podobnych zorganizowanych kampanii. Kluczowe dla zrozumienia jej działań informacyjnych wobec Kurdów jest jednak przyjęcie szerszej perspektywy.

¹ Por. K. Strachota, Turcja i węzeł kurdyjski. Przewartościowania w cieniu kryzysu na Bliskim Wschodzie, „Punkt Widzenia OSW”, Warszawa 2013, s. 7, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/punkt-widzenia/2013-01-28/turcja-i-wezel-kurdyjski> (dostęp: 31.08.2025 r.).

² Problem podejmowany jest zarówno na gruncie akademickim, zob. A. Legucka, R. Kupiecki (eds.), *Disinformation, Narratives and Memory Politics in Russia and Belarus*, Routledge, London & New York 2022, jak też w charakterze wyzwania politycznego w dokumentach instytucji rządowych państw członkowskich Unii Europejskiej (oraz samej Komisji Europejskiej) i USA. Zob. Examples of Russian disinformation and the facts, Federal Ministry of Interior, b.d., <https://www.bmi.bund.de/SharedDocs/schwerpunkte/EN/disinformation/examples-of-russian-disinformation-and-the-facts.html> (dostęp: 31.08.2025 r.), Russian disinformation must be countered, Website of the Republic of Poland, b.d., <https://www.gov.pl/web/special-services/russian-disinformation-must-be-counteracted> (dostęp: 31.08.2025 r.), Soviet and Russian Disinformation – reading references, European Council – Council of European Union, 10.07.2020 r., <https://www.consilium.europa.eu/en/documents-publications/library/library-blog/posts/soviet-and-russian-disinformation-reading-references/> (dostęp: 31.08.2025 r.), GEC Special Report: Russia's Pillars of Disinformation and Propaganda, US Department of State, August 2020, <https://2017-2021.state.gov/russias-pillars-of-disinformation-and-propaganda-report/> (dostęp: 31.08.2025 r.).

Rosja, traktująca różne społeczności kurdyjskie Bliskiego Wschodu jako obiekty własnych wpływów politycznych, stosuje szerokie instrumentarium pozwalające zbudować wśród nich swój pożądany wizerunek. Działania te stanowią podglebie dla rosyjskiej konwencjonalnej propagandy i ewentualnych akcji dezinformacyjnych. Kurdowie – traktowani zbiorczo – nie funkcjonują ani w obrębie jednego państwa narodowego (którego nie posiadają), a przez to również i jednej przestrzeni informacyjnej, ani nawet językowej. Ponadto, nie stanowią w żadnym wypadku jedności politycznej, a ich stosunki z państwami, w których żyją, pozostają zróżnicowane i dynamiczne, oscylując między względnym ustabilizowaniem, kruchym zbalansowaniem, a otwartym konfliktem wchodzącym cyklicznie w fazy „odprężenia” lub rozejmu. Nadto, Federacja Rosyjska pozostaje w wielowymiarowych relacjach z rządami państw posiadających mniejszość kurdyjską, która sama będąc często autonomicznym partnerem politycznym Moskwy, staje się instrumentem oddziaływania na poszczególne rządy. Taki stan rzeczy jest zbieżny z interesami Rosji, dla której Bliski Wschód ma kluczowe znaczenie strategiczne. Jako obszar zasobny w surowce energetyczne, od przeszło stu lat będący przestrzenią rywalizacji mocarstw, ma on zasadnicze znaczenie w budowaniu i utrzymywaniu pożądanego przez Kreml wielobiegunowego ładu międzynarodowego. Jako taki, jest swoistym poligonem dla polityki, w której nie istnieje żaden światowy hegemon. Natomiast z punktu widzenia tradycyjnej geopolityki – formatującej sposób myślenia rosyjskich elit o świecie i zakładającej sprawczy wpływ wybranych przestrzeni geograficznych na pozycję międzynarodową mocarstwa, które je kontroluje – uznawany jest za region o zasadniczym znaczeniu dla ograniczania siły USA oraz utrzymania przez Rosję jej mocarstwowego statusu.

Bliskowschodni chaos jest więc środowiskiem, w którym Moskwa odnajduje się lepiej niż Zachód. Wynika to z rosyjskiej elastyczności i zdolności do generowania często wzajemnie sprzecznych, ale pomimo tego nośnych narracji. Tymczasem Zachód (przede wszystkim USA), operujący retoryką opartą na liberalno-demokratycznej aksjologii, niemożliwej do prostego przeniesienia na grunt Bliskiego Wschodu, gdzie spotyka się ona z często słusznymi zarzutami o hipokryzję, wobec nieustannych napięć pozostaje bezradny. Innymi słowy, polityczna niestabilność Bliskiego Wschodu, pozwala Rosji rozgrywać antyzachodnie resentymenty na swoją korzyść, przedstawiać się jako państwo pragmatyczne i gotowe do współpracy uwzględniającej interesy lokalnych aktorów. Region niestabilny, to więc przestrzeń, w której Moskwa może niwelować swoje słabości i uwydatniać swoje przewagi. Zaś jednym z kluczowych elementów utrzymujących niestabilność Bliskiego Wschodu, jest całokształt napięć utrzymujących się wokół problemu kurdyjskiego. Z tego też powodu specyficzne jest instrumentarium, jakim Moskwa posługuje się w odniesieniu do Kurdów. Zorganizowane kampanie dezinformacyjne (jak w krajach Zachodu) nie wydają się tutaj najistotniejsze, ponieważ są wtórne wobec podstawowego faktu. Jest nim to, że Rosja dysponuje innymi zasobami – takimi jak długotrwałe związki historyczne, działalność służb, konwencjonalne działania

propagandowe oraz znajomość specyfiki regionu (w tym kurdyjskiej) wywiedziona z bogatych tradycji orientalistyki rosyjskiej, regularnie od wielu lat dostarczającej kadr dla aparatu państwowego.

W raporcie kolejno omówione zostaną wymiar ogólny kwestii kurdyjskiej, wraz z jej podziałami i sprzecznościami (w tym sytuacja informacyjna i medialna będąca przestrzenią istniejącego i potencjalnego oddziaływania Rosji), historyczne związki rosyjsko-kurdyjskie, instrumenty rosyjskiego oddziaływania na Kurdów wraz z możliwymi kierunkami oddziaływania rosyjskiej dezinformacji, a na koniec wnioski.

⁷ Christopher Walker, Jessica Ludwig (red.), *Sharp Power: Rising Authoritarian Influence*, National Endowment for Democracy, 2017, <https://www.ned.org/wp-content/uploads/2017/12/Sharp-Power-Rising-Authoritarian-Influence-NED-December-2017.pdf> (dostęp: 04.09.2025).

⁸ Agnieszka Nitza-Makowska, „Can the China-Pakistan Economic Corridor help Beijing win Pakistanis’ hearts and minds? Reviewing higher education as an instrument of Chinese soft power in Pakistan”, *International Journal of Cultural Policy*, 28(3), 2022, s. 274–289, <https://doi.org/10.1080/10286632.2021.1962849> (dostęp: 04.09.2025).

Rozdział 1.

Kwestia kurdyjska – wymiar ogólny

Kurdowie są ludem irańskim zamieszkującym obszary południowo-wschodniej Turcji, północnej Syrii, północnego Iraku i północno-zachodniego Iranu. Odrębne enklawy kurdyjskie znajdują się we wschodnim Iranie i na Kaukazie Południowym. Istnieje także liczna i aktywna diaspora kurdyjska zamieszkująca Europę Zachodnią i Rosję. Nieznana jest ich dokładna liczba, szacunki wahają się od 30 do 45 mln. Wiadomo zaś, że największa społeczność kurdyjska zamieszkuje Turcję (15-20 mln), w Iranie liczebność szacuje się na 8-12 mln, w Iraku na 5,5-8,5 mln, a w Syrii na 1,5-3,5 mln. Język kurdyjski należy do indoeuropejskiej rodziny językowej, a w jej obrębie – do grupy zachodnio irańskiej. Odróżnia to Kurdów od ałtajskich Turków i semickich Arabów. Większość wyznaje islam sunnicki szkoły sza'fickiej (inaczej niż również sunniccy Turcy, wśród których dominuje szkoła hanaficka, mniejszościowymi religiami wśród Kurdów są islam szyicki i jazydyzm), co z kolei czyni ich też odrębnymi od szyickich Persów, z którymi są blisko spokrewnieni językowo³.

Kwestią dyskusyjną jest samo istnienie narodu kurdyjskiego⁴. Kurdowie mówią niezrozumiałymi wzajemnie dialektami – największe to Kurmandżi (głównie w Turcji i Syrii), Sorani (Irak i Iran) i Zaza (Turcja) oraz Gorani (Iran). Zaza niekiedy klasyfikowany jest jako odrębny język, zaś jego użytkownicy – jako odrębna grupa etniczna (znacząca ich część wyznaje alewizm – odłam islamu wywodzący się z szyizmu, ale dalece odrębny od szyizmu imamickiego dominującego w Iranie). Również nazwa „Kurdystan” określająca krainę i potencjalne przyszłe państwo wzbudza kontrowersje. W Iranie istnieje prowincja o takiej nazwie, lecz nie pokrywa się ona z obszarami osadnictwa kurdyjskiego. Podobnie jest w Iraku, choć tamtejszy półautonomiczny Region Kurdystanu w większym stopniu odpowiada obszarom zamieszkałym przez ludność kurdyjską. Syryjskie para-państwo powstałe w toku trwającej w latach 2011-2024 wojny domowej przyjęło nazwę Demokratycznej Autonomicznej Administracji Północnej i Wschodniej Syrii, potocznie zwanej Rożawą (kurd. „Zachód”). Zajmuje ono jednak terytorium większe, aniżeli to, na którym tradycyjnie w Syrii żyją Kurdowie. W Turcji zaś nazwa „Kurdystan” w ogóle nie funkcjonuje, ani w wymiarze administracyjnym, ani też w publicznym dyskursie, gdzie samo jej użycie traktowane jest jako zamach na unitarny charakter republiki.

³ K. Strachota, op.cit., s. 10.

⁴ Np. holenderski antropolog i jeden z najwybitniejszych współczesnych znawców problematyki kurdyjskiej Martin van Bruinessen twierdzi, że Kurdowie są nowoczesnym narodem sensu largo. Istnieje bowiem silna identyfikacja narodowa wśród nacjonalistów kurdyjskich, lecz jednocześnie różny jest stopień tej samoświadomości u różnych grup, a różnice między nimi oraz zawzięte lojalności, powodują, że Kurdowie stanowią raczej konglomerat blisko ze sobą spokrewnionych grup etnicznych. M. van Bruinessen, *The ethnic identity of the Kurds*, [w:] *Ethnic groups in the Republic of Turkey*, Peter A. Andrews (ed.), Reichert Verlag, Wiesbaden 2002, s. 613-621, idem, 'Nationalisme kurde et ethnicités intra-kurdes', *Peuples Méditerranéens*, no. 68-69 (1994), s. 11-37.

Równie skomplikowana jest narodowa samoświadomość Kurdów i ich polityczne lojalności. Na przykład w Turcji i Syrii (w ograniczonym stopniu też w Iranie) nowoczesny nacjonalizm kurdyjski rozwinął się wokół forsowanych przez Partię Pracujących Kurdystanu (PKK) idei lewicowych, jako formacja czerpiąca z marksizmu-leninizmu, zakładająca antykolonialną walkę o wyzwolenie ludności różnego (nie tylko kurdyjskiego) pochodzenia z ucisku nowoczesnego państwa narodowego i kapitalizmu. Z czasem ruch ten, radykalnie świecki i zwalczający tradycyjne lojalności plemienne i religijne, wyewoluował w kierunku inspirowanego anarchizmem i ideami Nowej Lewicy autonomizmu zakładającego stworzenie związku politycznego kierującego się zasadami demokracji bezpośredniej i samorządności, pomijającego etap budowy państwa narodowego⁵.

W Iraku zaś, gdzie równie prężnie rozwinął się niepodległościowy nacjonalizm, lojalności polityczne skupiają się wokół autorytetu najbardziej zasłużonych na polu walki narodowo-wyzwoleńczej rodzin (a ściślej – plemion) Barzanich i Talabanich. Pierwsi sprawują rządy w Regionie Kurdystanu i obszarach jego północnej części – drudzy na południu w rejonie miasta Sulejmanijja. Talabani delegują też spośród swojego kręgu prezydenta Iraku, który na mocy napisanej po obaleniu Saddama Husajna konstytucji, zawsze jest Kurdem (w ramach parytetu etnokonfesyjnego który urząd premiera przyznaje szyitom, spikera parlamentu sunnitom, a głowy państwa Kurdom). Obie rodziny przynależą też do odrębnych bractw sufickich (mistycznych zgromadzeń islamu sunnickiego), bardzo silnych w irackim Kurdystanie – Nakszbandijja (Barzani) i Kadirijja (Talabani). Na podziały te nakłada się również podział partyjny – wokół Barzanich skupiona jest Demokratyczna Partia Kurdystanu (KDP), wokół Talabanich zaś Patriotyczna Unia Kurdystanu (PUK). Każda z nich zaś posiada własne organizacje zbrojne (Peszmerga).

W Iranie znaczącymi organizacjami są Demokratyczna Partia Kurdystanu Irańskiego (KDPI – „filia” właściwej KDP), Partia Wolnego Życia Kurdystanu (PJAK), będąca lokalną odnogą Partii Pracujących Kurdystanu (PKK), analogiczną do syryjskiej Partii Unii Demokratycznej (PYD) oraz komunistyczna Komala. Siły te od lat są bezwzględnie zwalczane przez irański reżim i praktycznie zostały wypchnięte do Kurdystanu irackiego, którego władze tolerują ich obecność, jednak nie przeciwdziałają transgranicznym operacjom irańskim w nich wymierzonym (podobnie jak tureckim działaniom przeciwko PKK, która na stałe urządziła swoje bazy w irackich Górach Kandil). Kurdowie irańscy, podobnie jak w Turcji, nie mogą liczyć na uznanie swojej autonomii przez rząd w Teheranie, gdyż sama taka idea jest uznawana za obrazę dla ideałów rewolucji islamskiej, leżących u ideologicznych podstaw Republiki Islamskiej, przez którą traktowana jest jako rozsądniczy partykularyzm i zagrożenie dla bezpieczeństwa wewnętrznego.

⁵ M. Chudziak, Znak czasów. O samorozwiązaniu Partii Pracujących Kurdystanu, „NEW Online – Magazyn”, 1(5)/2025, <https://magazyn.new.org.pl/chaos/> (dostęp: 31.08.2025 r.).

Sytuacja medialna wśród społeczności kurdyjskich

Sytuacja medialna wśród bliskowschodnich Kurdów odpowiada zasadniczo złożoności polityki kurdyjskiej i stanowi poniekąd odzwierciedlenie sytuacji mniejszości kurdyjskie w poszczególnych państwach.

W irackim Kurdystanie, gdzie stopień autonomii jest najwyższy, funkcjonuje względny pluralizm medialny – największe wpływy ma sieć medialna Rudaw, zorganizowana wokół półoficjalnej agencji prasowej o tej samej nazwie. Jej strona internetowa prowadzona jest w języku Sorani (czyli wariantie kurdyjskiego dominującym w Regionie i będącym jego językiem urzędowym), Kurmandži, tureckim i angielskim. Rządząca regionem KDP kontroluje satelitarną telewizję Kurdistan TV. Jej konkurencją jest zaś nadająca z Sulejmaniji telewizja Kurdsat, kontrolowana przez PUK. Obok tego, działa szereg lokalnych telewizji, stacji radiowych i gazet kontrolowanych przez KDP i PUK (oraz mniejsze partie).

W Iranie nie istnieją w oficjalnym obiegu media specyficznie kurdyjskie, z wyjątkiem mediów lokalnych. W języku kurdyjskim (pośród innych) nadaje rządowa telewizja Sahar TV, która w swojej ramówce ma także programy w innych językach używanych w kraju.

W Północnej Syrii znaczącymi mediami są Ronahi TV – pierwsza w dziejach telewizja kurdyjska w Syrii, założona w 2012 r. przez członków Unii Wspólnot Kurdyjskich (KCK – parasolowa organizacja zrzeszająca PKK i jej odnogi w innych krajach), Rojava TV będąca organem autonomii, JIN TV, propagująca idee feministyczne, a także agencja prasowa Hawar – półoficjalny organ władz autonomicznych posiadający różne wersje językowe – obok kurdyjskiej (Kurmandži), arabskiej i angielskiej – również turecką, hiszpańską i rosyjską.

W Turcji, media specyficznie kurdyjskie do początku XXI w. nieistniejące, powstawać zaczęły w pierwszych latach rządzącej od 2002 r. Partii Sprawiedliwości i Rozwoju (AKP), gdy ta aktywnie demokratyzowała państwo. W 2009 r. uruchomiono kanał państwowej telewizji TRT Kurdi, nadającej w Kurmandži i Zazaki, wcześniej od 2004 r. TRT nadawała pasma programowe po kurdyjsku. Od 2002 roku działała w kraju prokurdyjska Agencja Prasowa Dicle („Dicle” to turecka nazwa rzeki Tygrys, przepływającej przez Diyarbakir – największe miasto kurdyjskie w Turcji), lecz zamknięto ją w trakcie czystek, jakie nastąpiły po nieudanym puczu wojskowym w 2016 r.

W Europie zachodniej od lat działają media kurdyjskie, często powiązane mniej lub bardziej luźno z PKK. W latach 1995-1999 działała nadająca z Londynu MED TV. Została ona zamknięta po cofnięciu koncesji przez władze Zjednoczonego Królestwa, w związku z otwartymi sympatiami i powiązaniami z PKK (partia jest uznawana za terrorystyczną przez USA i UE). Zastąpiła ją MEDYA TV nadająca z Belgii. Zamknięto ją z tych samych powodów w 2004 r. Trzecią kurdyjską

W krajach zamieszkałych przez Kurdów, obok odrębnych i konkurencyjnych wobec siebie odmian nacjonalizmu, funkcjonują także identyfikacje pośrednie, lub postawy lojalności wobec rządów. Kurd turecki może czuć się przede wszystkim muzułmaninem lub Turkiem o kurdyjskich korzeniach, z drugiej zaś strony Kurd zasymilowany językowo, mówiący wyłącznie po turecku, może być żarliwym nacjonalistą kurdyjskim. Nieco inaczej przedstawia się sytuacja w Syrii, gdzie przez długi czas mniejszość kurdyjska nie mogła otrzymać nawet dokumentów tożsamości, później mogła liczyć na neutralność ze strony obalonego w końcu 2024 r. reżimu Asada, obecnie zaś znajduje się w stanie zawieszenia – pomiędzy integracją instytucjonalną z odbudowywanym państwem, a utrzymaniem wypracowanej w czasie wojny autonomii. We wszystkich przypadkach jednak, obok nielinearności w sferze tożsamości oraz nieoczywistych lojalności politycznych, utrzymują się napięcia pomiędzy Kurdami a rządami centralnymi. Napięcia te mają różną skalę, gdyż każde z państw wypracowało sobie własny model postępowania z mniejszością kurdyjską (bądź dany model mu narzucano – jak w Iraku), jednak co do zasady perspektywa niepodległości kurdyjskiej, obojętnie czy obejmowałaby jeden region, czy

też większe obszary, w obrębie własnego państwa, czy za miedzą – traktowana jest jako zagrożenie, i potencjalny rozsądnik danego państwa oraz całego ładu politycznego w regionie⁶.

Skrajnie skomplikowana dynamika polityczna kwestii kurdyjskiej, wielorakość powiązań i podziałów, wzajemnie konkurencyjne wobec siebie modele działania różnych politycznych ruchów kurdyjskich i skala wyzwań, jakie przed zainteresowanymi państwami, stawia istnienie mniejszości kurdyjskich, stanowią doskonałe pole do działalności zewnętrznych aktorów. Należą do nich USA, których polityka w poprzednich trzech dekadach była pełna zwrotów, Izrael – stale zainteresowany osłabieniem swoich sąsiadów, a także Rosja, która – jak wspomniano wcześniej – regionalny chaos traktuje jako stan optymalny, którym jest zdolna nawigować. W takich warunkach otwierają się przed Moskwą różnorakie przestrzenie rzeczywistego lub potencjalnego wpływu politycznego, prowadzonego również w sferze informacyjnej.

⁶ Najbardziej dobitnym tego przykładem były ostre reakcje władz Iraku, Iranu i Turcji na przeprowadzone w 2017 r. referendum niepodległościowe w irackim Regionie Kurdystanu. A. Yoshioka, What Caused the KRG Miscalculation on the Independence Referendum?, Washington Institute, 3.01.2016 r., <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/what-caused-kr-g-miscalculation-independence-referendum> (dostęp: 31.08.2025 r.).

Rozdział 2.

Historia relacji kurdyjsko-rosyjskich

Związki Rosji z Kurdami sięgają końca XVIII w. i u swojego zarania ściśle związane były z jej imperialną polityką względem południowego sąsiedztwa. Na różnych etapach rozwoju bliskowschodniej polityki Imperium Rosyjskiego wojownicze plemiona kurdyjskie traktowane były jako użyteczny sojusznik, którego można było rozgrywać przeciwko Imperium Osmańskiemu i Persji. Wsparcie udzielane tym przed-narodowym wspólnotom kurdyjskim, było narzędziem pozwalającym na przykład destabilizować sytuację polityczną w północnym Iranie, który w XIX stuleciu stał się obszarem wpływów St. Petersburga, czy też w osmańskiej Turcji, która szczególnie u schyłku swego istnienia nie była w stanie zapanować nad swoimi wschodnimi obszarami zamieszkiwanymi przez różne konkurujące ze sobą wzajemnie i wrogie Wysokiej Porcie grupy etniczne. Sami zaś Kurdowie, w owym okresie jeszcze nie przejawiający tendencji nacjonalistycznych, lecz zorganizowani we wspólnoty plemienne dążące do zachowania autonomii względem modernizujących się (a przez to – w ramach systematycznie postępującej biurokratyzacji – dążących do demontażu archaicznych społecznych struktur) państw, w których zamieszkiwali, upatrywali w Rosji patrona⁷.

Jeszcze w czasach carskich rozwijać się zaczęła rosyjska kurdologia, będąca gałęzią całej rosyjskiej orientalistyki. W 1787 r. Katarzyna Wielka poleciła opracowanie gramatyki kurdyjskiej⁸. Dziesięć lat później w Ministerstwie Spraw Zagranicznych wydzielono Departament ds. Azji. W obrębie Imperium Rosyjskiego znajdowało się już wówczas Zakaukazie, a wraz z nim, również i niektóre społeczności kurdyjskie. Od początku XIX prowadzono więc w Rosji systematyczne badania kurdologiczne w zakresie archeologii, lingwistyki i etnografii. Studia te były przez cały okres swego rozwoju ściśle powiązane z politycznymi celami państwa rosyjskiego na Bliskim Wschodzie. Sami Kurdowie zaś stanowili aktywny podmiot w relacjach z rządem Imperium. Przyjmowani byli przez władze, które z kolei wprost deklarowały chęć wykorzystania plemion kurdyjskich w celu osłabienia swoich dwóch południowych imperialnych sąsiadów⁹. Kurdologia rosyjska rozwijała się więc ściśle w powiązaniu z rozwojem sytuacji politycznej, a etapy jej rozwoju odzwierciedlały polityczną historię najnowszej Rosji, z cezurami wyznaczonymi przez upadek caratu, powstanie ZSRR oraz upadek komunizmu¹⁰.

⁷ A. Borshchevskaya, 'Russia and the Kurds: A Soft-Power Tool for the Kremlin?', *Middle East Policy*, No. 30, 2023, s. 26-27.

⁸ Ibidem, s. 26.

⁹ A. N. Biżan, *Kurdowiedzenie w Rosji w naczale XX wieku*, „Wiestnik Tambowskiego Uniwersitetu. Sieria – Gumanitarnyje Nauki”, T. 26, No. 190, 2021, s. 158-163.

¹⁰ I. N. Wiedieniejew, *Izuczenie Kurdow w Rossii: Istoricskaja pierspektwa*, „Wostokowiedienie: Istorija i Metodologija”, No. 1, 2020, s. 18-24.

Po upadku caratu władze Rosji Radzieckiej uznały odrębność Kurdów jako grupy narodowościowej i wydzieliły Kurdyjski Obwód Autonomiczny na terytorium radzieckiego Azerbejdżanu, istniejący w latach 1923-1929. W ZSRR Kurdowie cieszyli się autonomią kulturalną, mogąc zakładać szkoły i wydawać gazety we własnym języku, jednak okresowo poddawani byli represjom. Do takich należała likwidacja formalnej autonomii i turcyzacja w Azerbejdżanie i Turkmeńskiej SRR (gdzie pojawili się jeszcze na skutek akcji osadniczych irańskich szachów), czy stalinowskie deportacje z Gruzji i Armenii do Azji Środkowej dokonane w latach 1936-1937¹¹.

Rezultatem – choć nie bezpośrednim – radzieckiej polityki wobec Bliskiego Wschodu, było powołanie do życia pierwszego nowożytnego państwa kurdyjskiego – Republiki Mahabadzkiej. Istniała ona między 22 stycznia a 15 grudnia 1946 r. Jej powołanie umożliwiała trwająca od 1941 r. okupacja Iranu przez Wielką Brytanię i ZSRR¹². Efemeryczne państwo proklamowano na obszarach kontrolowanych przez siły radzieckie, jego elity jeszcze przed ogłoszeniem proklamacji pertraktowały ze stroną radziecką, jednak trudno uznać ten projekt wyłącznie za komunistyczne państwo marionetkowe. Republika była dziełem współpracy różnorodnych grup kurdyjskich, na które składały się starszyzny plemion, miejska inteligencja i nieliczni komuniści. Wszyscy oni zwietrzyli szansę na ustanowienie kurdyjskiego państwa pod radziecką protekcją. Choć jedną z głównych inspiracji była powołana w podobnym czasie za miedzą Ludowa Republika Azerbejdżanu (odrębna od Azerbejdżanu radzieckiego) to Republice Mahabadzkiej brakowało podobnego komunistycznego radykalizmu¹³. Państwo to pozostawało raczej w luźnych relacjach z ZSRR i bynajmniej nie dominowały w nim elementy rewolucyjne, chcące wyrzucić dotychczasowy porządek społeczny czy wprowadzić programowy ateizm. Również zaangażowanie Moskwy szybko ustało, gdyż radzieckie siły opuściły północny Iran w czerwcu 1946 r., co utorowało Teheranowi drogę do odzyskania kontroli nad tymi terytoriami i bezwzględnej rozprawy z separatystycznymi republikami.

W Republice Mahabadzkiej działał Mela Mustafa Barzani – charyzmatyczny przywódca powstańczy pochodzący z irackiego Kurdystanu i założyciel dynastii Barzanich – dziś rządzącej Regionem Kurdystanu. Barzani, po odzyskaniu przez Teheran kontroli nad Mahabadem¹⁴, uciekł wraz z bojownikami do Związku Radzieckiego, gdzie spędził kolejne 11 lat. Okres ten, choć nie uczynił Barzaniego proradzieckim czy prorosyjskim (po powrocie do Iraku współpracował on z Amerykanami i zmarł w USA), miał jednak wpłynąć na sposób myślenia radzieckich elit o Kurdach, jako potencjalnym sojuszniku, przydatnym w rozgrywaniu państw Bliskiego Wschodu. Nieufnego i działającego na rzecz kurdyjskiej

¹¹ L. Dzięgiel, *Węzeł Kurdyjski. Kultura, dzieje, walka o przetrwanie*, Universitas, Kraków 1992, s. 88-90.

¹² D. McDowall, *The Modern History of the Kurds*, I. B. Tauris, London 2007, s. 231-236.

¹³ L. Dzięgiel, op. cit., s. 79-83.

¹⁴ Gdzie urodził się jego syn Masud – prezydent Regionu Kurdystanu w latach 2005-2017.

niepodległości Barzaniego, Moskwa i tak jednak wykorzystywała za sprawą operacji KGB, wspierając jego walkę z rządem Iraku i doprowadzając do umowy o nadaniu autonomii w 1970 r.¹⁵. W ostatnich dwóch dekadach istnienia ZSRR Kurdowie nie byli jednak priorytetem w polityce Moskwy, z uwagi na przyjazne relacje z socjalistycznymi rządami Iraku i Syrii, rządzonymi przez reżimy wywodzące się z socjalistycznej Partii Baas (odpowiednio Saddama Husajna od 1979 r., lub ograniczone możliwości infiltracji w państwach sojuszniczych względem USA i programowo antykomunistycznych, jak Turcja i przedrewolucyjny Iran¹⁶.

Pewien pomost między Kurdami a ZSRR i później Rosją stanowiła PKK, która jako formacja marksistowsko-leninowska w początkowej fazie swojego istnienia upatrywała w Moskwie protektora i głównego punktu odniesienia. Istnieją dość skąpe relacje na temat takiej współpracy, lecz niewiele wiadomo o skali wsparcia Moskwy¹⁷. Namacalne związki z Moskwą były raczej pośrednie, gdyż PKK znalazła protekcję w socjalistycznej Syrii, która chciała rozgrywać ją przeciwko Turcji. Ruchy takie jak PKK oraz rewolucyjne organizacje palestyńskie blisko ze sobą współpracowały, lecz co do zasady nie były „długimi ramionami” Moskwy, lecz działały na własny rachunek.

Pewien ograniczony „renesans” w relacjach Rosji z PKK nastąpił po upadku ZSRR. Pod koniec XX w. w Rosji urządzano obozy dla zwolenników PKK – wówczas traktowanej jako potencjalne narzędzie nacisku na Turcję, grożącą rozegraniem karty czeczeńskiej. Również i tutaj, strona rosyjska jednak ograniczała wsparcie dla Kurdów, stawiając na pragmatyczną współpracę z Turcją¹⁸.

Przełom XX i XXI w. stanowił swego rodzaju wyrwę w relacjach kurdyjsko-rosyjskich. Wyżej wymienione epizody współpracy, Rosja przeplatała działaniami kładącymi „sprawę kurdyjską” na ołtarzu pragmatycznej polityki (np. przez nieudzielenie azylu przywódcy PKK Abdullahowi Öcalanowi, którego ostatecznie schwytali tureckie służby w 1999 r.), czy też niemożnością działania, spowodowaną stanem „smuty”, w jakim pogrążyło się państwo w epoce Borysa Jelcyna. W tych warunkach, nawet w czasach, gdy ton polityce zagranicznej nadawał Jewgienij Primakow – orientalista i twórca słynnej doktryny, która legła u podstaw rosyjskiego projektu świata wielobiegunowego, elita rosyjska wykazywała się brakiem jakiegokolwiek pomysłu na politykę wobec Kurdów¹⁹.

¹⁵ A. Borshchevskaya, op. cit., s. 28.

¹⁶ Który z resztą i po rewolucji przejawiał absolutną wrogość wobec ZSRR pozostającego w przyjaznych relacjach z Saddamem Husajnem – arcywrogiem Iranu.

¹⁷ M. Chudziak, op. cit.

¹⁸ J. Jegieriewa, *Sołniecznyj Kurdistan bliz Jarosławla*, „Kommiersant Włast”, No. 6, 24.02.1998, 44, <https://www.kommersant.ru/doc/14131> (dostęp: 5.09.2025 r.).

¹⁹ Dobrym podsumowaniem tego okresu jest tekst Jurija Nabijewa, który zarzucał elitom rosyjskim nieudolność w podejściu do Kurdów, której rezultatem było całkowite oddanie pola innym państwom z USA na czele. Zaniedbana została też rosyjska kurdologia, co skutkowało brakiem orientacji w bieżącej sytuacji politycznej. J. Nabijew, *Rossija i kurdy*, IA Regnum, 18.04.2005 r., <https://regnum.ru/article/440485> (dostęp: 5.09.2025 r.).

Dla samych zainteresowanych, ponad dwustuletnia historia współpracy z Rosją, jest historią dalece nielinearną. Na różnych etapach rozmaite siły kurdyjskie upatrywały w potężnym północnym sąsiedzie protektora (co wpisuje się w ogólną „pacyfistyczną” wizję historii lansowaną przez to państwo). Różne jednak były motywacje i cele. Plemienne wspólnoty, prowadzące w gruncie rzeczy plemienną politykę wobec nowoczesnych państw, traktowały Rosję jako jedno z nich i nie miały zamiaru zostać przez nią ujarzmionymi. Ten wzór postępowania utrzymał się w czasach działalności Mustafy Barzaniego i utrzymuje się też i dziś. Nawet PKK bliżej było do autonomicznych względem Moskwy rewolucyjnych ruchów w Trzecim Świecie, aniżeli do partii komunistycznych w satelickich państwach Bloku Wschodniego. Związki kurdyjsko-rosyjskie jednak, mimo wszystkich swoich zawiłości, przyniosły jeden rezultat – jest nim istniejąca do dzisiaj tradycja prowadzenia doraźnej współpracy, w której nie istnieją antyrosyjskie resentymenty po stronie kurdyjskiej. Istnieje więc pewna otwartość Kurdów na rosyjski punkt widzenia, nawet jeśli zachowują oni wobec Moskwy tradycyjną rezerwę.

Rozdział 3.

Rosyjskie instrumenty wpływu na Kurdów

Zasadniczymi i głównymi instrumentami rosyjskich wpływów wśród różnych społeczności kurdyjskich Bliskiego Wschodu są zbudowane na długotrwałych wzajemnych relacjach soft power, konwencjonalna propaganda i oficjalne komunikaty, a także wykorzystywanie członków kurdyjskiej diaspory w Rosji. Pierwsza dekada XXI w. niosła kontynuację polityki kurdyjskiej lat 90., jednak wraz z krzepnięciem putinowskiego systemu, wzrostem jego ambicji mocarstwowych i ogłaszaniem „powrotem Rosji na Bliski Wschód”, Kurdowie na ponownie stali się istotnym narzędziem polityki Moskwy wobec regionu.

Renesans politycznych relacji kurdyjsko-rosyjskich nastąpił w końcu pierwszej dekady XXI w., gdy Moskwa zaczęła intensywnie rozwijać współpracę polityczną i gospodarczą z władzami irackiego Regionu Kurdystanu. Wokół wizyty Masuda Barzaniego w Moskwie w 2009 r. roztaczano atmosferę powrotu do historycznych związków Kurdów i Rosji, zapoczątkowanych działalnością jego ojca Mustafy. Wkrótce potem, podpisano szereg umów handlowych, w ramach, których rosyjskie koncerny Gazprom i Rosnieft uzyskały koncesje na wydobywanie i tranzyt ropy naftowej i gazu ziemnego ze złóż Regionu Kurdystanu.

Trwająca od marca 2011 r. wojna domowa w Syrii, a szczególnie pojawienie się Państwa Islamskiego, działającego na terenach Iraku i Syrii, angażującego kurdyjskie siły zbrojne różnej proweniencji (Ludowe Jednostki Samoobrony – YPG w Syrii oraz Peszmerga w Regionie Kurdystanu), dostarczyły rosyjskiej propagandzie argumentów za przedstawieniem roli Moskwy w regionie, jako obrońcy prześladowanych mniejszości, wśród których znajdowali się także Kurdowie.

Rosja wykorzystywała przy tym swoje historyczne związki z politycznym ruchem kurdyjskim, zarówno na poziomie operacyjnym – prowadząc aktywną politykę, jak i dyskursywnym – kreując swój wizerunek, jako wiarygodnego partnera politycznego, zainteresowanego godzeniem zwaśnionych stron wielowymiarowego konfliktu, który ogarnął Bliski Wschód.

Narrację uzasadniającą taki obraz Rosji widać nie tylko w przestrzeni informacyjnej, ale i w opracowaniach eksperckich. Przykładem może być tutaj opracowanie przygotowanego przez francuskiego analityka Igora Delanoë, nie dystansującego się w zauważalny sposób od narracji Kremla na temat jego relacji z Kurdami. Autor stwierdza, że zasadniczym celem rosyjskiej polityki wobec regionu, jeszcze od czasów carskich, jest ochrona chrześcijańskich mniejszości Bliskiego Wschodu. Te, na skutek przeprowadzonej w 2003 r.

amerykańskiej interwencji w Iraku, spotkała katastrofa, musiały bowiem szukać schronienia w zamieszkałej przez Kurdów północnej części kraju. Gdy w 2014 r. Państwo Islamskie rosnąc w siłę opanowało znaczne tereny północnego Iraku i Syrii, ich sytuacja jeszcze bardziej się pogorszyła. W tym kontekście Kurdowie mieli stać się kluczowi dla polityki Rosji, zarówno jako partnerzy w walce z wojującym islamem (zagrożającym także Rosji), jaki i mniejszością, którą również należy chronić²⁰. Taka wersja rosyjskiego zaangażowania w sprawę kurdyjską, zawierająca bogate odniesienia do państwowych rosyjskich mediów, takich jak Sputnik, w sposób zasadniczy pomija fikcję rosyjskiej walki z Państwem Islamskim, jak również – i co nie mniej istotne – rolę samej Rosji w dostarczaniu różnego rodzaju radykalnym organizacjom islamskim, z Państwem Islamskim na czele, rekruta pochodzącego z Rosji i szerzej – państw byłego ZSRR²¹. Ta sprzeczność rosyjskiej propagandy, nie tylko szerzonej przez Sputnik i państwową telewizję RT, pojawiała się przy wielu kolejnych okazjach (o czym niżej), ale i przenikała do znacznie bardziej subtelnych dyskursów eksperckich.

Rosja z resztą, na przestrzeni ostatnich kilkunastu lat prowadzi w sferze propagandowej i informacyjnej dość osobliwą grę, w której z jednej strony stara się pozyskać rząd kurdyjskich dusz, z drugiej zaś – nie antagonizować rządów państw przez nich zamieszkałych (lub odwrotnie, gdy istnieje taka potrzeba). Przykładem może być rozgrywanie karty kurdyjskiej przeciwko Turcji, po zestrzeleniu przez jej lotnictwo rosyjskiego bombowca w listopadzie 2015 r. Na początku 2016 r. władze FR pozwoliły na otwarcie pierwszego zagranicznego biura PYD w Moskwie²² (dokąd wcześniej z kilkoma wizytami udawał się jej ówczesny współprzewodniczący Salih Muslim,), by w następnych miesiącach podgrzewać temat długotrwałych związków z Kurdami, czego efektem miałyby być pomoc w osiągnięciu przez nich jakiejś formy niepodległości²³.

Jeszcze wcześniej, Federacja Rosyjska aktywnie włączała się w wewnątrz turecki proces polityczny, którego istotną częścią była rosnąca popularność współprzewodniczącego legalnej prokurdyjskiej Demokratycznej Partii Ludów (HDP) Selahattina Demirtaşa. W 2014 r. zajął on trzecie miejsc w wyborach prezydenckich, a rok później jego partia zdobyła w

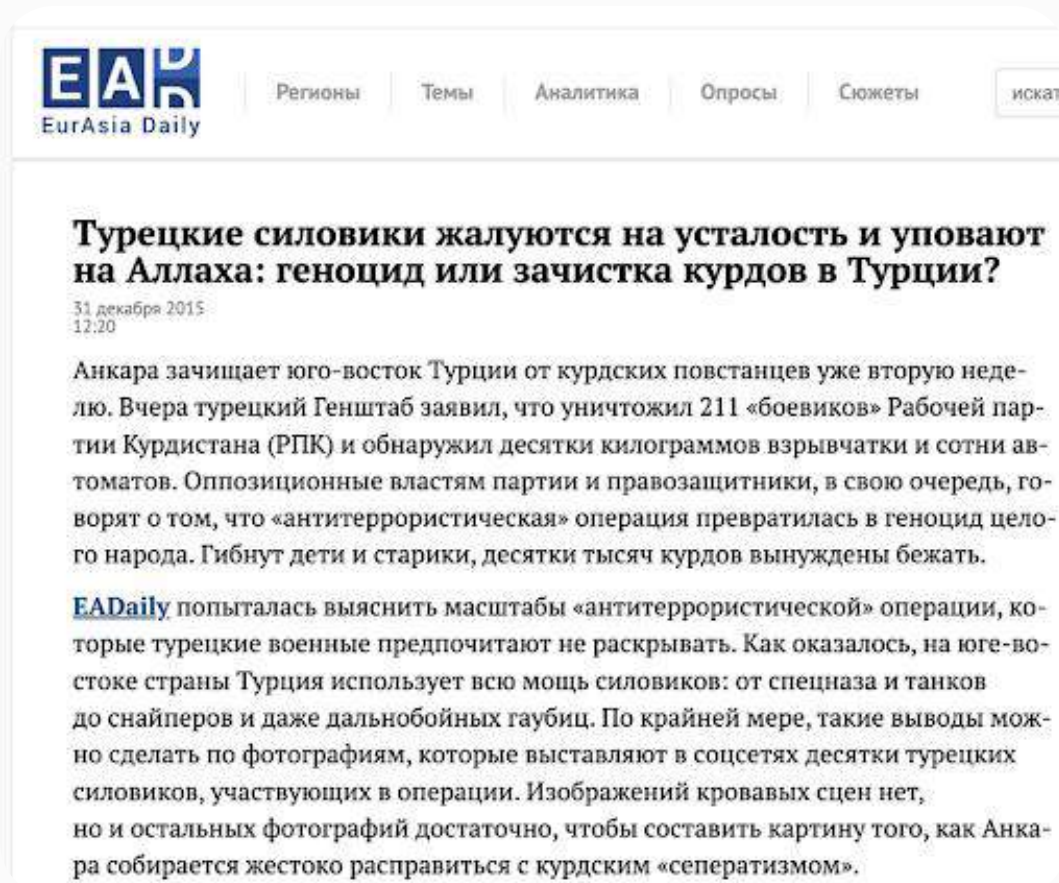
²⁰ I. Delanoë, Kurdy: wektor rosyjskiego wlianiya na Bliżniem Wostokie?, Centr Rossija/NNG, ljuń 2015, https://www.ifri.org/sites/default/files/migrated_files/documents/atoms/files/ifri_rnv_85_ru-igor_delanoë_kurdy_vektor_rossijskogo_vliyaniya_na_blizhnem_vostoke_jyun_2015.pdf (dostęp: 5.09.2025 r.).

²¹ Rosyjskojęzyczni bojownicy, będący ochotnikami zaciągającymi się do różnych ugrupowań syryjskiej wojny domowej, stanowili jedną z najliczniejszych grup zagranicznych bojowników dżihadu. Ich motywacje i społeczny kontekst radykalizacji były różne, niemniej ich wyjazdy do Syrii były aktywnie wspierane przez samą Rosję, chcącą pozbyć się płynącego z ich strony zagrożenia – jako uczestników antyrosyjskich powstań na Kaukazie Północnym, czy wojny w Donbasie, trwającej od 2014 r. Zob. M. Falkowski, J. Lang, Homo Dżihadicus. Islam na obszarze byłego ZSRR, a fenomen postsowieckich bojowników w Syrii i Iraku, Raport OSW, Warszawa, Wrzesień 2015, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/raport-osw/2015-09-21/homo-dzhihadicus> (dostęp: 5.09.2025 r.).

²² Zabiegi mające na celu otwarcie biura w Moskwie PYD czyniła jeszcze przed incydem, w październiku 2015 r.. Syrian Kurds Plan to Open Official Representative Office in Moscow, „The Moscow Times”, 20.10.2015 r., <https://www.themoscowtimes.com/2015/10/20/syrian-kurds-plan-to-open-official-representative-office-in-moscow-a50362> (dostęp: 5.09.2025 r.).

²³ Wysiłki te znalazły wyraz w zachodniej prasie, gdzie Władimir Putin wyrastał wówczas na „ojca chrzestnego Kurdystanu”. M. A. Reynolds, Vladimir Putin, Godfather of Kurdistan?, „The National Interest”, 1.03.2016. r., <https://nationalinterest.org/feature/vladimir-putin-godfather-kurdistan-15358> (dostęp: 5.09.2025 r.).

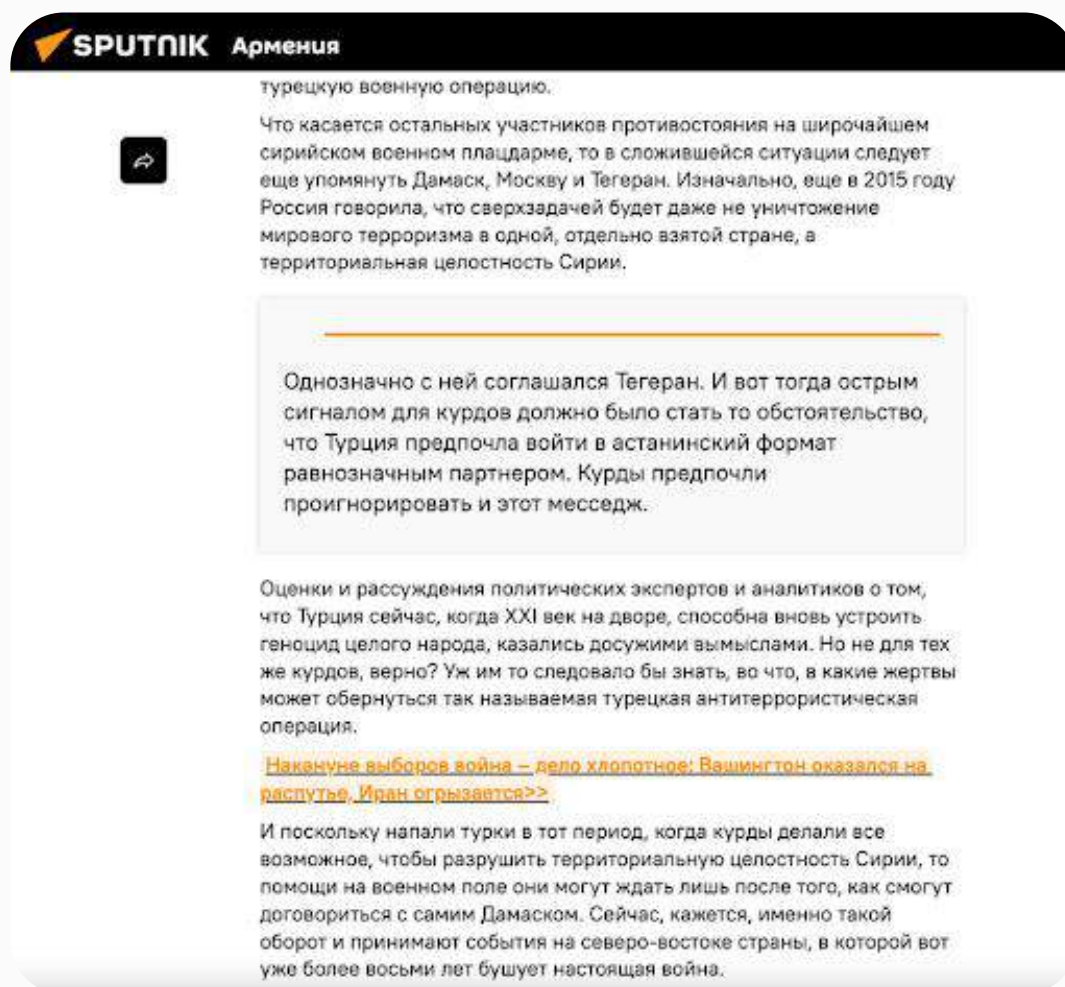
wyborach parlamentarnych 80 mandatów i po raz pierwszy od 2002 r. pozbawiła rządzącą Partię Sprawiedliwości i Rozwoju (AKP) samodzielnej większości. Latem 2015 r. doszło do zerwania zawartego dwa lata wcześniej rozejmu z PKK, co rozpoczęło jedną z najbardziej krwawych i niszczycielskich kampanii militarnych w historii konfliktu turecko-kurdyjskiego. W szczytowym momencie sporu turecko-rosyjskiego, w grudniu 2015 r. Demirtaş udał się z wizytą do Moskwy, gdzie spotykał się z rosyjskimi oficjelami oraz biznesmenami kurdyjskimi. Uczynił w ten sposób zadość popularnym wśród lewicowych Kurdów prorosyjskim sentymentom, szukając w Moskwie protektora. Ten wizerunek Rosji rezonował z resztą w innych częściach Kurdystanu – na przykład agencja Rudaw, związana z iracką KDP, skwitowała wizytę Demirtaşa stwierdzeniem, że Rosja choć nie udzieliła mu otwartego poparcia, to doceniła walkę syryjskich Kurdów z Państwem Islamskim²⁴. W tamtym okresie, rosyjskie media państwowe przeprowadziły kampanię, w której konflikt turecko-kurdyjski oceniały już nie jako „sprawę” czy „problem wewnętrzny”, ale jako „ludobójstwo na Kurdach”.

Fragment artykułu w EurAsia Daily „Tureckie siły bezpieczeństwa skarżą się na zmęczenie i powierzają swoją ufność Allahowi: ludobójstwo czy czystka Kurdów w Turcji?”

²⁴ Demirtaş in Moscow for talks with Russian officials, Rudaw, 23.12.2015. r., <https://www.rudaw.net/english/world/23122015> (dostęp: 9.09.2025 r.).

” Ankara od dwóch tygodni oczyszcza południowo-wschodnią Turcję z kurdyjskich rebeliantów. Wczoraj turecki Sztab Generalny ogłosił zabicie 211 „bojowników” Partii Pracujących Kurdystanu (PKK) i znalezienie dziesiątek kilogramów materiałów wybuchowych oraz setek sztuk broni automatycznej. Partie opozycyjne i obrońcy praw człowieka twierdzą z kolei, że operacja „antyterrorystyczna” przerodziła się w ludobójstwo na całym narodzie. Giną dzieci i osoby starsze, a dziesiątki tysięcy Kurdów zmuszonych jest do ucieczki²⁵.

Sputnik Armenia: „Oceny i spekulacje politycznych ekspertów oraz analityków, że Turcja — dziś, w XXI wieku — mogłaby ponownie dopuścić się ludobójstwa całego narodu, wydawały się czystą fikcją. Ale nie w przypadku Kurdów, prawda? To właśnie oni, jak nikt inny, wiedzieli, jak wysokie mogą być koszty i jak tragiczne ofiary może pochłonąć tak zwana turecka operacja antyterrorystyczna.”²⁶

²⁵ <https://easaily.com/ru/news/2015/12/31/tureckie-siloviki-zhaluyutsya-na-ustalost-i-upovayut-na-allaha-genocid-ili-zachistka-kurdov-v-turcii?>

²⁶ <https://am.sputniknews.ru/20191014/Kurdy-podstavilis-pod-genotsid-Naivnaya-vera-v-obeschaniya-SShA-mozhet-razvyazat-turkam-ruki-20760273.html?>

Jej „ukoronowaniem” była emisja przez kanał RT filmu dokumentalnego „Erdoganistan”. W opisie filmu, na stronie telewizji przeczytać można: „We współczesnej Turcji setki Kurdów na południowym wschodzie kraju giną z rąk sił rządowych. Kurdowie od dawna domagają się autonomii dla swojego regionu. Temat ten rzadko pojawia się w tureckich mediach, ponieważ dziennikarzy opisujących sprawę zatrzymywano”²⁷. Rosja zatem w tym propagandowym materiale wystąpiła ponownie jako historyczna rzeczniczka sprawy kurdyjskiej, upominała się o wolność słowa dla dziennikarzy opisujących represje na mniejszości kurdyjskiej i wytoczyła najcięższe oskarżenie – ludobójstwa (które biorąc pod uwagę tradycyjne rosyjskie rozpoznanie krajów Bliskiego Wschodu, z ich dyskursami i obsesjami, miało mieć możliwie najbardziej antyturecki wydźwięk).

Moskwa zmieniła kurs krótko, potem, gdy w połowie 2016 r. doszło do odnowienia relacji politycznych i gospodarczych z Turcją. W następnym roku rozpoczęto budowę gazociągu Turkish Stream oraz prowadzono rozmowy na temat zakupu przez Turcję rosyjskich systemów obrony powietrznej S-400, sfinalizowane w 2019 r. W efekcie w 2020 r. zamknięto kurdyjskojęzyczny serwis Sputnik Kurdi, działający od 2015 r. Jako oficjalny powód podawano braki kadrowe (niedobór pracowników operujących językiem kurdyjskim), jednak z doniesień medialnych, w których powoływano się na anonimowych pracowników platformy wynikało, że odbyło się to na skutek nacisków rządu tureckiego²⁸. Oficjalna argumentacja jest mało przekonująca, zważywszy na liczną diasporę kurdyjską w Rosji oraz tradycje kurdologiczne i zdolności do kształcenia kadr, a także polityczny kontekst powstania serwisu (okres poważnych napięć politycznych na linii Rosja-Turcja) i jego zamknięcia (rozwój efektywnych relacji dwustronnych)²⁹.

Rosja utrzymała jednak swoje kanały propagandowe adresowane do szerokiego bliskowschodniego audytorium za sprawą arabskojęzycznego serwisu RT. Tam zaś wątki kurdyjskie przewijały się regularnie. Nie mogąc lub nie chcąc utrzymywać kanałów propagandowych dedykowanych szczególnie Kurdom rosyjska machina propagandowa podkreślała rzekome zaangażowanie Federacji Rosyjskiej po ich stronie w przekazach generowanych w języku arabskim, niejako przy tej okazji adresując je do Kurdów rozumiejących ten język – w Syrii i Iraku.

Przedstawiając rozwój wydarzeń podczas wojny w Syrii arabskojęzyczny serwis RT skupiał się przede wszystkim na położeniu ludności cywilnej. Jednak kurdyjskie formacje YPG również znajdowały się w czołówce najczęściej poruszanych problemów. Narracja

²⁷ Erdoganistan, RT Documentary, 5.06.2015 r., <https://www.rt.com/shows/documentary/344950-erdogan-turkey-kurds-crackdown/> (dostęp: 12.09.2025 r.). Por. M. I. Muhammad, Pozycja Rosji po odnoszeniu k kurdskej problemie, „Istorija i Miedzunarodnyje Otnoszenija”, No 67, 2023, s.132-133.

²⁸ Russia's Sputnik news agency closes Kurdish edition at Turkish gov't's request, Stockholm Center for Freedom, 1.07.2018 r., <https://stockholmcf.org/russias-sputnik-news-agency-closes-kurdish-edition-at-turkish-govts-request/> (dostęp: 9.09.2025 r.).

²⁹ Por. K. W. Olszowska, K. Wasilewski, Rosyjska dezinformacja w Turcji, Instytut Badań nad Turcją, Kraków 2024, s. 16, <https://disinfoinmenat.com/raport/rosyjska-dezinformacja-w-turcji/> (dostęp: 9.09.2025 r.).

generowana przez to medium wskazywała przede wszystkim na zbrodnie dokonywane przez armię turecką i współpracujące z nią formacje syryjskiej opozycji podczas operacji wojskowych mających na celu wypchnięcie YPG (i całej administracji kurdyjskiego państwa) od południowej granicy Turcji. Działo się to podczas operacji Tarcza Eufratu (2016), Gałązka Oliwna (2018) oraz Źródło Pokoju (2019).

RT: Komentując ataki, których doświadcza Syria, w szczególności w regionach Afrin, al-Szahba i Aleppo, „Demokratyczna Administracja Samorządowa Regionu Północnej i Wschodniej Syrii” oświadczyła w komunikacie wydanym ze swojego centrum w Ar-Rakce: „Na wstępie potępiamy i stanowczo odrzucamy atak, który prowadzi państwo tureckie wraz ze swymi najemnikami na terytorium Syrii. Składamy również hołd historycznemu oporowi, jaki okazuje nasz lud w Aleppo i al-Szahbie. Atak prowadzony przez państwo tureckie stanowi kontynuację planu, którego Turcji nie udało się zrealizować za pośrednictwem organizacji ISIS. Jego celem jest okupacja Syrii i urzeczywistnienie granic ‘Misak-ı Milli’ (Paktu Narodowego), do którego Turcja wielokrotnie dążyła. Agresja ta ma na celu okupację i podział Syrii oraz przekształcenie jej w ognisko międzynarodowego terroryzmu. Atak, który rozpoczął się w Aleppo i Hamie, nie ogranicza się do jednego obszaru, lecz zagraża całej Syrii.³⁰”

³⁰ https://www.rtarabic.com/middle_east/1624545--تداعيات-خطيرة-بعد-هجوم-الإدارة-الذاتية-لشمال-وشرق-سوريا-تعلن-التعبئة-العامة-وتحذر-من-تداعيات-خطيرة-بعد-هجوم-حلب-الفيديو/

Arabski oddział RT szczegółowo przedstawiał nieszczęścia jakie spotkały kurdyjską ludność cywilną z rąk tureckiego wojska i syryjskiej opozycji. Oprócz naruszenia suwerenności Syryjskiej Republiki Arabskiej, głównym zagrożeniem wynikającym z działań Tureckich Sił Zbrojnych było według rosyjskiego medium, możliwe zniszczenie rdzennej dla północnej Syrii kultury kurdyjskiej, do której miał dojść na skutek czystki etnicznej (zatem ponownie, podobnie jak w przypadku wyżej opisanego filmu „Erdoganistan”, rosyjska propaganda straszyła zbrodnią przeciwko ludzkości dokonaną przez Turcję). Żadna inna grupa mniejszościowa spośród całego syryjskiego tygla etno-konfesyjnego (np. alawici, chrześcijanie, Druzowie, Turkmeni) nie była opisywana tak często jak Kurdowie³¹. Jak zauważyli Deena Dajani, Marie Gillespie i Rhys Crilley, wspieranie kurdyjskich dążeń niepodległościowych nie należy do celów rosyjskiej polityki zagranicznej. Rosja w swojej propagandzie kierowanej do społeczeństw Bliskiego Wschodu, żywiących często uzasadniony antyzachodni resentyment wskazuje na hipokryzję Zachodu³². Nie da się jednak żadną miarą stwierdzić, że rosyjska strategia informacyjna sprowadza się w tym wypadku jedynie do wskazywania niekonsekwencji polityki Zachodu, która nasuwa uzasadniane zarzuty o hipokryzję. W kontekście kurdyjskim w Syrii bowiem, Rosja konsekwentnie pomijała wątki jej własnej polityki, która mogłyby dostarczyć silnych argumentów za takim samym oskarżeniem pod adresem Kremla. Wskazać można byłoby tutaj na cynizm i instrumentalność w podejściu Rosji do syryjskiej autonomii w Syrii, gdzie celem nadrzędnym było utrzymanie przy władzy Baszara al-Asada, zaś siły kurdyjskie raz bywały traktowane, jako potencjalny gracz mogący mieć udział w wypracowaniu porozumienia pokojowego, innym zaś razem – jako potencjalne narzędzie nacisku na Turcję, o której wiadomo było, że nie byłaby w stanie zaakceptować kurdyjskiej autonomii za swoją południową granicą. Przy innych okazjach, Moskwa, już nie za pośrednictwem swoich kanałów propagandowych, ale wprost – ustami szefa MSZ Siergieja Ławrowa ostrzegała syryjskich Kurdów, że ich współpraca z USA „nie przyniesie im nic dobrego”³³. Stany Zjednoczone, za pierwszej prezydentury Donalda Trumpa istotnie ograniczyły wsparcie dla syryjskich Kurdów, umożliwiając tym samym Turcji przeprowadzenie największej z operacji militarnych „Źródło Pokoju”, jednak wcześniejsze tureckie działania w Syrii były wedle wszelkiego prawdopodobieństwa uzgodnione z Rosją, która wraz z Turcją i Iranem ustanowiła tzw. Proces Astański, w ramach którego wszystkie państwa będące patronami zwaśnionych stron w Syrii dokonywały ustaleń na temat doraźnych rozwiązań w toku trwającego konfliktu. W tym kontekście rosyjskie wstawiennictwo za syryjskimi Kurdami, dokonywane tak za pośrednictwem państwowych mediów, jak i poprzez oficjalne komunikaty, jawi się jako wyrachowana gra polityczna mająca na celu wykorzystanie karty kurdyjskiej w większej bliskowschodniej rozgrywce przeciwko innym aktorom państwowym.

³¹ D. Dajani, M. Gillespie, R. Crilley, Differentiated visibilities: RT Arabic's narration of Russia's role in the Syrian war, "Media, War & Conflict", December 2019, DOI: 10.1177/175063521988907, s. 13-14.

³² J. Nocettii, Dazed And Confused: Russian "Information Warfare" And The Middle East – The Syria Lessons, EuroMesco Policy Brief No. 93, February 2019, https://www.iemed.org/wp-content/uploads/2020/11/Euromesco-Policy-Brief93_Dazed-and-confused.-Russian-information-warfare.pdf (dostęp: 11.09.2025 r.).

³³ Russia warns Syrian Kurds against relying on U.S. support, PBS News, 26.11.2019 r., <https://www.pbs.org/newshour/world/russia-warns-syrian-kurds-against-relying-on-u-s-support> (dostęp: 15.09.2015 r.).

Instrumentalizację kwestii kurdyjskiej przez Rosję widać jeszcze wyraźniej na przykładzie sposobu, w jaki RT i Sputnik opisywały spór Turcji ze Szwecją (i w mniejszym stopniu z Finlandią) wokół wejścia tych państw do NATO. Ankara długo blokowała ich akcesję domagając się zdecydowanych działań przeciwko PKK, uznawanej za terrorystyczną przez UE i USA. Również i tutaj rosyjskie państwowe media starały się rozegrać obawy Turcji i samych Kurdów (szczególnie związanych bądź sympatyzujących z PKK) generując wewnętrznie sprzeczny obraz. Na przykład w artykule z maja 2022 r. podawano, że Szwecja i Finlandia nie chcą wydać „kurdyjskich terrorystów” (a zatem odwołując się do aksjomatów tureckiej polityki), lecz jednocześnie sugerowano, że reprezentacja kurdyjska w szwedzkim Rigstagu zostanie poświęcona dla członkostwa Szwecji w NATO³⁴. Niecałe dwa miesiące później Sputnik International twierdził, że warunkiem koniecznym cofnięcia tureckiego weta będą ekstradycje działaczy związanych z PKK do Turcji. W związku z tym lojalność diaspor kurdyjskich wobec państw, w których przebywają miała zostać nadszarpnięta³⁵. RTT natomiast, w kolejnych miesiącach wygenerowała szereg innych artykułów, w których motywem przewodnim były tureckie obawy związane ze wsparciem Szwecji dla PKK. Ogólny wydźwięk tych tekstów sprowadzał się do tego, że z jednej strony Szwecja jest państwem rozdartym pomiędzy swoimi dążeniami wstąpienia do NATO, a utrzymaniem wewnętrznej społecznej spójności, której integralną częścią są wolności obywatelskie mieszkających na jej terytorium Kurdów. Wolności te miałyby zostać złożone na ołtarzu „wielkiej polityki”³⁶. Wszystkie te działania ostatecznie podkopały zaufanie diaspor kurdyjskiej do państwa szwedzkiego, na tyle że zostało to odnotowane przez zachodnią prasę, która wskazywała na wzrost niepokoju wśród politycznie zaangażowanych Kurdów demonstrujących swoje rozczarowanie wobec państwa, które dotąd uważali za stwarzające bezpieczną przestrzeń demokratycznej aktywności³⁷.

Przykład działań podejmowanych przez rosyjską maszynę propagandową wokół akcesji Szwecji do NATO jest jednak o tyle istotny, że w odniesieniu do Kurdów nie odwoływano się wyłącznie do ich lewicowych sentymentów i sympatii wobec PKK, ale też do islamu. W ten sposób państwowe media rosyjskie szerzyły narrację adresowaną również do Kurdów religijnych. Tutaj na czoło wysunęły się doniesienia o incydentach publicznego palenia Koranu. W ten sposób Szwecja (i domyślnie cały Zachód) mały być jednoznacznie wrogię wobec islamu i tolerować w imię źle pojętej wolności słowa akty dla wierzących muzułma-

³⁴ Sweden and Finland refuse to extradite terrorists – Turkish media, RT, 16.05.2022 r., <https://www.rt.com/news/555571-turkey-sweden-finland-terrorists/> (dostęp: 15.09.2025 r.).

³⁵ 'They Have to Comply': Ankara Will Still Veto NATO Accession if Finland, Sweden Don't Keep to Deal, Sputnik International, 5.07.2022 r., <https://sputnikglobe.com/20220705/they-have-to-comply-ankara-will-still-veto-nato-accession-if-finland-sweden-dont-keep-to-deal-1096994850.html> (dostęp: 15.09.2025 r.).

³⁶ Zob. Sweden reveals complication in NATO talks, RT, 29.08.2022 r., <https://www.rt.com/news/561732-turkey-sweden-nato-kurds-flag/> (dostęp: 15.09.2025 r.). Türkiye labels NATO applicant a 'terrorist propaganda center', RT, 17.01.2023 r., <https://www.rt.com/news/569999-turkiye-sweden-erdogan-kurds/> (dostęp: 15.09.2025 r.).

³⁷ Zob. M. Bryant, 'Now we are not safe': Sweden's Kurds fear Nato deal has sold them out, "The Guardian", 7.02.2024 r., <https://www.theguardian.com/world/2024/feb/07/now-we-are-not-safe-swedens-kurds-fear-nato-deal-has-sold-them-out> (dostęp: 15.09.2025 r.).

nów świętokradcze³⁸. O ile w przypadku wątków „świeckich”, tzn. dotyczących stricte działalności PKK na terytorium Szwecji „życzliwe” dla rosyjskich mediów oko mogło uznać sprawę za rzeczywiście kontrowersyjną, zważywszy na uzasadnione obawy Ankary i status PKK jako organizacji terrorystycznej, o tyle incydenty palenia Koranu i ich jednocześnie opisywanie przez międzynarodowe media rosyjskie wydają się być skoordynowane. Do takich wniosków doszły władze w Sztokholmie, które ustami szefa rządu Ulfa Kristoferssona ogłosiły w lipcu 2013 r., że za incydentami stoją aktorzy wspierani przez Rosję. Premier dodawał, że z rządowych ustaleń wynika, że akty palenia świętej księgi muzułmanów oraz rosyjskie kampanie dezinformacyjne nie były przypadkowe³⁹. Incydenty te z resztą, wywoływały reakcje nie tylko wśród muzułmanów w Szwecji, ale i wśród społeczności, które były ich adresatami we wschodniej Turcji. Do protestów dochodziło w Diyarbakirze – największym mieście zamieszkanego przez Kurdów południowego wschodu Turcji, gdzie tłumy zbierały się m.in. w styczniu⁴⁰ i czerwcu 2023 r.⁴¹.

Reasumując, w ostatnim piętnastoleciu Rosja dokonująca „powrotu na Bliski Wschód”, umiejętnie rozgrywała politycznie sprawę kurdyjską, stosując całą paletę narzędzi wpływu. Należały do nich odwołania do długiej tradycji związków państwa rosyjskiego z różnymi wspólnotami kurdyjskimi w całym regionie, konwencjonalne komunikaty urzędników państwowych, propagandowe media, a także środowiska eksperckie. Dysponując takimi aktywami, Moskwa potrafi wyprzedzać innych aktorów państwowych w walce o rząd kurdyjskich dusz, odwołując się do dążeń nieodległościowych Kurdów (jak w Iraku), postaw prodemokratycznych (jak w lewicowej diasporze), czy też do konserwatyzmu i muzułmańskiej religijności. Rosja umiejętnie eksploatuje wrażliwe dla Kurdów wątki polityczne, starannie maskując przy tym cynizm i wyrachowanie swej własnej polityki wobec całego Bliskiego Wschodu w ogólności i samych Kurdów w szczególności. Stopień skuteczności tych działań jest jednak różny. Media kurdyjskie związane z lewicową odnogą ruchu politycznego Kurdów w Syrii, Turcji i diasporze nie wykazują większego entuzjazmu wobec Rosji. W ich przekazie na temat polityki Kremla dominuje raczej chłodny stosunek, niejako wpisany w starą maksymę głoszącą, że „Kurdowie nie mają żadnych przyjaciół poza górami”⁴². Nieco inaczej jest w przypadku mediów irackiego Regionu

³⁸ NATO's Newest Applicants Accused of 'Harboring Terrorists' and Failing to Combat Islamophobia, Sputnik News, 7.07.2022 r., <https://sputniknews.com/20220707/natos-newest-applicants-accused-of-harboring-terrorists-and-failing-to-combat-islamophobia-1097054321.html> (dostęp: 15.09.2022 r.), Why Türkiye Keeps Blocking Sweden's NATO Bid, Sputnik News, 3.02.2023 r., <https://sputniknews.com/20230203/why-turkiye-keeps-blocking-swedens-nato-bid-1106943210.html> (dostęp: 15.09.2022 r.), Türkiye Slams Sweden for Allowing Another Quran-Burning Protest, RT, 12.07.2023 r., <https://www.rt.com/news/579625-turkey-sweden-quran-nato/> (dostęp: 15.09.2022 r.).

³⁹ Russia 'using disinformation' to imply Sweden supported Qur'an burnings, "The Guardian", 26.07.2023 r., <https://www.theguardian.com/world/2023/jul/26/russia-using-disinformation-to-imply-sweden-supported-quran-burnings> (dostęp: 15.09.2025 r.).

⁴⁰ İsveç'te Kur'an-ı Kerim yakılmasına Diyarbakır'dan tepki, "Hürriyet", 22.01.2023 r., <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/isvecte-kuran-i-kerim-yakilmasina-diyarbakirdan-tepki-42207961> (dostęp: 15.09.2025 r.).

⁴¹ Kur'an-ı Kerim yakılması Diyarbakır'da protesto edildi, "Güneydoğu Ekspres", 30.06.2023 r., <https://www.guneydoguekspres.com/kuran-i-kerim-yakilmasi-diyarbakirda-protesto-edildi> (dostęp: 15.09.2025 r.).

⁴² Por. A. Borshchevskaya, op. cit., s. 36.

Kurdystanu, gdzie informacje dotyczące Rosji podawane są z przychylną neutralnością. Władze w Erbilu utrzymują przyjazne stosunki z Moskwą. Rosyjski ambasador w Bagdadzie – Elbrus Kutraszew regularnie spotyka się z władzami Regionu Kurdystanu, a tamtejsze media przy kilku okazjach przychylnie opisywały działalność Zelimchana Mucojewa – rosyjskiego Kurda i miliardera, członka prezydenckiej partii Jedna Rosja, aktywnie angażującego się w kwestie kurdyjskie⁴³. Ta wielowektorowa polityka wobec Kurdów, tworzy jednak żyzną glebę dla rosyjskiej propagandy i działań dezinformacyjnych, często skutecznych nawet w społecznościach, którym wcześniejsza polityka Moskwy dostarczyła powodów do nieufności wobec Rosji.

⁴³ Russia supports Kurdistan politically and logistically, Kurdistan24, 17.09.2016 r., <https://www.kurdistan24.net/en/story/369524/Russia-supports-Kurdistan-politically-and-logistically> (dostęp: 15.09.2025 r.), Kurdish member of Russian Parliament backs Kurdistan referendum, Kurdistan24, 31.07.2017 r., <https://www.kurdistan24.net/en/story/372203/Kurdish-member-of-Russian-Parliament-backs-Kurdistan-referendum> (dostęp: 15.09.2025 r.), Rusya Dışişleri Bakanı Kürt asıllı milletvekilini ödüllendirdi, Kurdistan24, 12.11.2024 r., <https://www.kurdistan24.net/tr/story/810379/rusya-d%C4%B1%C5%9Fi%C5%9Fleri-bakan%C4%B1-k%C3%BCrt-as%C4%B1ll%C4%B1-milletvekilini-%C3%B6d%C3%BCllendirdi> (dostęp: 15.09.2025 r.). Mucojew, będący Jezydem (mniejszościowa grupa religijna wśród Kurdów) kreowany jest na adwokata jedności kurdyjskiej i według niektórych doniesień osobiście nadzorował konwoje humanitarne wysyłane z Bagdadu do północnych prowincji, zamieszkiwanych przez Kurdów-Jezydów, wyjątkowo dotkniętych przez represje ze strony Państwa Islamskiego. Zdaniem Anny Borszczewskiej, jest łącznikiem pomiędzy Moskwą a irackimi Kurdami i pełni kluczową rolę w umacnianiu wizerunku Rosji, jako ich partona. A. Borshchevskaya, op. cit., s. 31.

Rozdział 4.

Wnioski i rekomendacje

4.1. Wnioski

Federacja Rosyjska dzięki różnorodnym narzędziom wpływu zdołała na przestrzeni ostatnich kilkunastu lat wypracować sobie wśród niektórych wspólnot kurdyjskich wizerunek wiarygodnego partnera. Dzieje się tak za sprawą wypracowanego na przestrzeni ostatnich dwóch stuleci know-how na temat tego jak rozwijać i umacniać związki z Kurdami i rozgrywać ich stosunkach regionalnych. Przynajmniej na pewnych etapach swojej polityki wobec Bliskiego Wschodu, Moskwa mogła liczyć na przyjazne nastawienie ze strony lewicowej odnogi politycznego ruchu kurdyjskiego (jak w przypadku PKK i legalnej HDP w połowie poprzedniej dekady). Wynikało to poniekąd z pozytywnego obrazu Związku Radzieckiego, nadal istniejącego w krajach Globalnego Południa w ogóle i niektórych wspólnot Bliskiego Wschodu. ZSRR oferował alternatywną wobec Zachodu i kapitalizmu formułę uniwersalizmu. Uniwersalizm ten upadł wraz z rozpadem ZSRR, jednak w powszechnym przekonaniu, Rosja postrzegana jest w kategoriach ciągłości z projektem sowieckim. Wśród Kurdów sympatyzujących z PKK i jej odnogami, obraz ten nadszarpnęła jednak wojna w Syrii i wyrachowana polityka wobec Turcji. Pomimo niepowodzeń na tym polu, Moskwa sprawnie porusza się w meandrach bliskowschodniej, w tym też i kurdyjskiej polityki, szafując różnymi dyskursami. Elastyczność w podejściu do Kurdów, połączona z cały czas żywymi tradycjami kurdologicznymi (które w ostatnich latach zaczęły przeżywać w Rosji swój renesans⁴⁴) powoduje, że Rosja efektywnie rozgrywa kartę kurdyjską, lub co najmniej jest zdolna rozgrywać istniejące wśród Kurdów lęki i resentymenty za sprawą swoich akcji dezinformacyjnych – jak w przypadku europejskiej diaspory i religijnych Kurdów w Turcji.

4.2. Rekomendacje

1. Podstawowym wyzwaniem dla państw Zachodu jest rozwijanie wiedzy na temat historii i zawiłości polityki kurdyjskiej. Pod tym względem Rosja czyni użytek ze swoich tradycji, potrafiąc kumulowaną od dekad wiedzę zoperacjonalizować politycznie. Zachód chcąc rywalizować w tej sferze o przychyłność Kurdów, powinien nadrobić własne zapóźnienie.

⁴⁴ T. Odincowa, Rol' kurdologii w bliżniewostocznoj strategii Rossii na sowremiennom etapie, „Woprosy Politologii”, No. 7 (107), 2024, DOI 10.35775/PSI.2024.107.7.029 УДК 32.327, dostępne na stronie: <https://kurdish.ru/поль-курдологии-в-ближневосточной-ст/143289/> (dostęp: 1509.2025 r.).

2. Doraźnym celem, przy niemożności rychłego odwrócenia postkolonialnych i współczesnych resentymentów i nieufności wśród społeczeństw Bliskiego Wschodu w ogóle, i Kurdów szczególnie, powinno być wykazywanie, że rosyjski „pragmatyzm”, jest w istocie polityką antykurdyjską, w której kosztem Kurdów Moskwa realizuje własne partykularne interesy.

3. W kontekście dezinformacji sensu stricto należy kontrować narracje rosyjskie, przedstawiając politykę państw europejskich i całej UE wobec Bliskiego Wschodu jako spójną z głoszoną aksjologią.

Bibliografia i źródła

1. Borshchevskaya, Anna, 'Russia and the Kurds: A Soft-Power Tool for the Kremlin?', Middle East Policy, No. 30, 2023, pp. 25-38.
2. Biżan, Amanż Nadim, Kurdowiedienije w Rossii w naczale XX wieku, „Wiesticnik Tambowskiego Uniwersitieta. Sieria – Gumanitarnyje Nauki”, T. 26, No. 190, 2021, s. 158-163.
3. Bruinessen, Martin van, 'Nationalisme kurde et ethnicités intra-kurdes', Peuples Méditerranéens, no. 68-69 (1994), s. 11-37.
4. Bruinessen, Martin van, The ethnic identity of the Kurds, [w:] Ethnic groups in the Republic of Turkey, Peter A. Andrews (ed.), Reichert Verlag, Wiesbaden 2002, s., 613-621.
5. Bryant, Miranda, 'Now we are not safe': Sweden's Kurds fear Nato deal has sold them out, "The Guardian", 7.02.2024 r., <https://www.theguardian.com/world/2024/feb/07/now-we-are-not-safe-swedens-kurds-fear-nato-deal-has-sold-them-out> (dostęp: 15.09.2025 r.).
6. Chudziak, Mateusz, Znak czasów. O samorozwiązaniu Partii Pracujących Kurdystanu, „NEW Online – Magazyn”, 1(5)/2025, <https://magazyn.new.org.pl/chaos/> (dostęp: 31.08.2025 r.).
7. Dajani, Deena, Gillespie, Marie, Crilley, Rhys, Differentiated visibilities: RT Arabic's narration of Russia's role in the Syrian war, "Media, War & Conflict", December 2019, DOI: 10.1177/175063521988907.
8. Delanoë, Igor, Kurdy: wektor rossijskiego wlijanija na Blizhnem Wostokie?, Centr Rossija/ NNG, ljuń 2015, https://www.ifri.org/sites/default/files/migrated_files/documents/atoms/files/ifri_rnv_85_ru-igor_delanoe_kurdy_vektor_rossijskiego_vliyaniya_na_blizhnem_vostoke_iyun_2015.pdf (dostęp: 5.09.2025 r.)
9. Demirtas in Moscow for talks with Russian officials, Rudaw, 23.12.2015. r., <https://www.rudaw.net/english/world/23122015> (dostęp: 9.09.2025 r.).
10. Dzięgiel, Leszek, Węzeł Kurdyjski. Kultura, dzieje, walka o przetrwanie, Universitas, Kraków 1992.

11. Erdoganistan, RT Documentary, 5.06.2015 r., <https://www.rt.com/shows/documentary/344950-erdogan-turkey-kurds-crackdown/> (dostęp: 12.09.2025 r.).
12. Examples of Russian disinformation and the facts, Federal Ministry of Interior, b.d., <https://www.bmi.bund.de/SharedDocs/schwerpunkte/EN/disinformation/examples-of-russian-disinformation-and-the-facts.html> (dostęp: 31.08.2025 r.).
13. Falkowski, Maciej, Lang, Józef, Homo Dżihadicus. Islam na obszarze byłego ZSRR, a fenomen postsowieckich bojowników w Syrii i Iraku, Raport OSW, Warszawa, Wrzesień 2015, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/raport-osw/2015-09-21/homo-dzihadicus> (dostęp: 5.09.2025 r.).
14. GEC Special Report: Russia's Pillars of Disinformation and Propaganda, US Department of State, August 2020, <https://2017-2021.state.gov/russias-pillars-of-disinformation-and-propaganda-report/> (dostęp: 31.08.2025 r.).
15. İsveç'te Kur'an-ı Kerim yakılmasına Diyarbakır'dan tepki, "Hürriyet", 22.01.2023 r., <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/isvecte-kuran-i-kerim-yakilmasina-diyarbakirdan-tepki-42207961> (dostęp: 15.09.2025 r.).
16. Jegieriewa, Jelena, Sołniecznyj Kurdistan bliz Jarosławla, „Kommiersant Włast”, No. 6, 24.02.1998, 44, <https://www.kommersant.ru/doc/14131> (dostęp: 5.09.2025 r.).
17. Kur'an-ı Kerim yakılması Diyarbakır'da protesto edildi, "Güneydoğu Ekspres", 30.06.2023 r., <https://www.guneydoguekspres.com/kuran-i-kerim-yakilmasi-diyarbakirda-protesto-edildi> (dostęp: 15.09.2025 r.).
18. Kurdish member of Russian Parliament backs Kurdistan referendum, Kurdistan24, 31.07.2017 r., <https://www.kurdistan24.net/en/story/372203/Kurdish-member-of-Russian-Parliament-backs-Kurdistan-referendum> (dostęp: 15.09.2025 r.).
19. Legucka, Agnieszka, Kupiecki, Robert (eds.), Disinformation, Narratives and Memory Politics in Russia and Belarus, Routledge, London & New York 2022.
20. McDowall, David, The Modern History of the Kurds, I. B. Tauris, London 2007.
21. Muhammad, Nachro Ismael, Pozycja Rosji po otnoszeniu k kurdskej problemie, „Istorija i Mieždunoorodnyje Otnoszenija”, No 67, 2023, s.
22. Nabijew, Jurij, Rossija i kurdy, IA Regnum, 18.04.2005 r., <https://regnum.ru/article/440485> (dostęp: 5.09.2025 r.).

23. NATO's Newest Applicants Accused of 'Harboring Terrorists' and Failing to Combat Islamophobia, Sputnik News, 7.07.2022 r., <https://sputniknews.com/20220707/natos-newest-applicants-accused-of-harboring-terrorists-and-failing-to-combat-islamophobia-1097054321.html> (dostęp: 15.09.2022 r.).
24. Nocettii, Julien, Dazed And Confused: Russian "Information Warfare" And The Middle East – The Syria Lessons, EuroMesco Policy Brief No. 93, February 2019, https://www.iemed.org/wp-content/uploads/2020/11/Euromesco-Policy-Brief93_Dazed-and-confused.-Russian-information-warfare.pdf (dostęp: 11.09.2025 r.).
25. Olszowska, Karolina Wanda, Wasilewski, Karol, Rosyjska dezinformacja w Turcji, Instytut Badań nad Turcją, Kraków 2024, s. 16, <https://disinfoinmenat.com/raport/rosyjska-dezinformacja-w-turcji/> (dostęp: 9.09.2025 r.).
26. Reynolds, Michael A., Vladimir Putin, Godfather of Kurdistan?, „The National Interest”, 1.03.2016. r., <https://nationalinterest.org/feature/vladimir-putin-godfather-kurdistan-15358> (dostęp: 5.09.2025 r.).
27. Russian disinformation must be countered, Website of the Republic of Poland , b.d., <https://www.gov.pl/web/special-services/russian-disinformation-must-be-counterred> (dostęp: 31.08.2025 r.).
28. Russia's Sputnik news agency closes Kurdish edition at Turkish gov't's request, Stockholm Center for Freedom, 1.07.2018 r., <https://stockholmcfr.org/russias-sputnik-news-agency-closes-kurdish-edition-at-turkish-govts-request/> (dostęp: 9.09.2025 r.).
29. Russia supports Kurdistan politically and logistically, Kurdistan24, 17.09.2016 r., <https://www.kurdistan24.net/en/story/369524/Russia-supports-Kurdistan-politically-and-logistically> (dostęp: 15.09.2025 r.).
30. Russia warns Syrian Kurds against relying on U.S. support, PBS News, 26.11.2019 r., <https://www.pbs.org/newshour/world/russia-warns-syrian-kurds-against-relying-on-u-s-support> (dostęp: 15.09.2015 r.).
31. Russia 'using disinformation' to imply Sweden supported Qur'an burnings, "The Guardian", 26.07.2023 r., <https://www.theguardian.com/world/2023/jul/26/russia-using-disinformation-to-imply-sweden-supported-quran-burnings> (dostęp: 15.09.2025 r.).

32. Rusya Dışışleri Bakanı Kürt asıllı milletvekilini ödüllendirdi, Kurdistan24, 12.11.2024 r., <https://www.kurdistan24.net/tr/story/810379/rusya-d%C4%B1%C5%9Fi%C5%9Fleri-bakan%C4%B1-k%C3%BCrt-as%C4%B1%C4%B1-milletvekilini-%C3%B6d%C3%BCllendirdi> (dostęp: 15.09.2025 r.).
33. Soviet and Russian Disinformation - reading references, European Council - Council of European Union, 10.07.2020 r., <https://www.consilium.europa.eu/en/documents-publications/library/library-blog/posts/soviet-and-russian-disinformation-reading-references/> (dostęp: 31.08.2025 r.).
34. Strachota Krzysztof, Turcja i węzeł kurdyjski. Przewartościowania w cieniu kryzysu na Bliskim Wschodzie, „Punkt Widzenia OSW”, Warszawa 2013, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/punkt-widzenia/2013-01-28/turcja-i-wezel-kurdyjski> (dostęp: 31.08.2025 r.).
35. Sweden and Finland refuse to extradite terrorists – Turkish media, RT, 16.05.2022 r., <https://www.rt.com/news/555571-turkey-sweden-finland-terrorists/> (dostęp: 15.09.2025 r.).
36. Sweden reveals complication in NATO talks, RT, 29.08.2022 r., <https://www.rt.com/news/561732-turkey-sweden-nato-kurds-flag/> (dostęp: 15.09.2025 r.).
37. Syrian Kurds Plan to Open Official Representative Office in Moscow, “The Moscow Times”, 20.10.2015 r., <https://www.themoscowtimes.com/2015/10/20/syrian-kurds-plan-to-open-official-representative-office-in-moscow-a50362> (dostęp: 5.09.2025 r.).
38. They Have to Comply’: Ankara Will Still Veto NATO Accession if Finland, Sweden Don’t Keep to Deal, Sputnik International, 5.07.2022 r., <https://sputnikglobe.com/20220705/they-have-to-comply-ankara-will-still-veto-nato-accession-if-finland-sweden-dont-keep-to-deal-1096994850.html> (dostęp: 15.09.2025 r.).
39. Türkiye labels NATO applicant a ‘terrorist propaganda center’, RT, 17.01.2023 r., <https://www.rt.com/news/569999-turkiye-sweden-erdogan-kurds/> (dostęp: 15.09.2025 r.).
40. Türkiye Slams Sweden for Allowing Another Quran-Burning Protest, RT, 12.07.2023 r., <https://www.rt.com/news/579625-turkey-sweden-quran-nato/> (dostęp: 15.09.2022 r.).

41. Odincowa, Tatiana A., Rol' kurdoologii w bliźniewostocznoj strategii Rossii na sowremiennom etapie, „Woprosy Politologii”, No. 7 (107), 2024, DOI 10.35775/PSI.2024.107.7.029 УДК 32.327, dostępne na stronie: <https://kurdish.ru/роль-курдологии-в-ближневосточной-ст/143289/> (dostęp: 15.09.2025 r.).
42. Wiedieniejew Ilja N., Izuczenije Kurdow w Rossii: Istoriczskaja perspektwa, „Wostokowiedienije: Istorija i Metodologija”, No. 1, 2020, s. 18-24.
43. Why Türkiye Keeps Blocking Sweden's NATO Bid, Sputnik News, 3.02.2023 r., <https://sputniknews.com/20230203/why-turkiye-keeps-blocking-swedens-nato-bid-1106943210.html> (dostęp: 15.09.2022 r.).
44. Yoshioka, Akiko, What Caused the KRG Miscalculation on the Independence Referendum?, Washington Institute, 3.01.2016 r., <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/what-caused-krp-miscalculation-independence-referendum> (dostęp: 31.08.2025 r.)